

Головащенко С. І.

**«Людина незвичайного розуму та
невичерпної енергії»: до 200-річчя
Київської духовної семінарії та
180-річного ювілею її ректора,
єпископа Іриней (Орди)**

Розпочата два роки тому низка ювілеїв, пов'язаних із діяльністю Київських духовних шкіл, нині продовжується відзначенням 200-річчя відкриття Київської духовної семінарії. Тож ніяк не можемо оминати увагою приклади життєвого та творчого досвіду, пов'язаних з історією та розвитком православної семінарської освіти, видатних діячів вітчизняної богословської та педагогічної традиції. Людиною, котрій з повним правом віддаємо шану у зв'язку з цим, є один із найвидатніших представників київської духовно-академічної культури другої половини ХІХ ст., вихованець Київської духовної академії, ректор Київської духовної семінарії, відомий православний ієрарх, церковний діяч і педагог, богослов-біблієст, проповідник, релігійний публіцист, єпископ **Іриней** (в миру — Орда Харисим Михайлович) (22.08. (02.09).1837–10 (23).04.1904).

Народився Х. М. Орда в родині священника в селі Самовиця Мойсенської волості Золотоніського повіту Полтавської губернії. Нині це затоплена Кременчуцьким водосховищем територія Чорнобаївського району Черкаської області. Середню духовну освіту отримав у Полтавській духовній семінарії у 1851–1857 рр. Протягом 1857–1861 рр. навчався в Київській духовній академії¹, у 1861 році захистивши випускний твір «Исторический очерк французской реформации во Франции»².

Х. Орда закінчив КДА «за першим розрядом» і, згідно з ухвалою Конференції КДА від 2–4 серпня 1861 р., разом з іншими кращими випускниками був рекомендований до присудження ступеня магістра богослов'я і словесних наук³.

¹ Журнал засіданій конференції Киевской духовной академии за 1859 год. Копия [Машинопис] // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). Ф. 175. № 59/7. Арк. 990–1023. (34 арк.) Журнал 7 августа. Арк. 1007

² ІР НБУВ. Ф. 304. Дисертаційний. № 252.

³ Журнал засіданій конференції Киевской духовной академии за 1861 г. Копия [Машинопис] // ІР НБУВ. Ф. 175. № 59/9. Арк. 1053–1086. (34 арк.) Журнал 2 и 4 августа. Арк. 1064, 1071.

Однак, через участь Орди у студентських заворушеннях у КДА в 1858–59 рр., Святіший Синод у Санкт-Петербурзі призупинив це рішення та відтермінував затвердження магістерського ступеня до 1863–64 навчального року за умови бездоганних служби та поведінки.

Тож, молодий випускник КДА лише в статусі кандидата був призначений (з 1 листопада 1861 р.) викладачем до Катеринославської духовної семінарії. Отримав ступінь магістра богослов'я, лише пропрацювавши там кілька років, ухвалою Святішого Синоду від 26 березня 1864 р. — як такий «вчитель семінарії, що заслужив схвалення місцевого начальства своєю службою та поведінкою»⁴. Після затвердження у ступені магістра Х. Орда був переведений на посаду професора Святого Письма до Київської духовної семінарії. З 19 травня 1864 р. розпочався його знаменний зв'язок з цією духовною школою⁵.

З 1865 до 1872 р. паралельно викладав словесність у Київському училищі для дівчат духовного звання («дівичь духовного відомства»). З 1877 р. суміщав педагогічну діяльність із виконанням пастирських обов'язків: 25 вересня 1877 р. був висвячений у сан ієрея та призначений священником у церкві при цьому училищі. З того ж року викладав Закон Божий у 3-й Київській гімназії. З 1878 р., залишаючись викладачем семінарії, обіймав посаду настоятеля київського храму св. Миколи Доброго на Подолі. У 1880–1882 рр. виконував обов'язки благочинного Києво-Подільських церков.

Вже з 1860-х рр. Х. Орда виявив себе обдарованим педагогом, проповідником, письменником, перекладачем. Був редактором та видавцем київських церковних журналів «Воскресное чтение» (у 1872–1878 рр.), «Руководство для сельских пастырей» і його додатку «Библиографический листок» (протягом 1883–1888 рр.), де опублікував також чимало власних статей і нотаток. Ініціював видання при Київській єпархіальній училищній раді журналу «Церковно-приходская школа» (виходив із серпня 1887 р. за редакцією П. Я. Ігнатовича).

Вже в цей ранній, «київський» період своєї активності молодий церковний педагог, богослов, пастир став одним із найпомітніших представників київської церковно-освітньої, духовно-просвітницької та біблійно-апологетичної традиції. Він чимало сил приділив дослідженню Святого Письма, ставши одним з родоначальників бібліологічної науки та освіти в Києві другої половини ХІХ ст. Видаване ним у 1870-х рр. «Воскресное чтение» отримало виразне «біблійне забарвлення»⁶, хоча і спо-

⁴ Журналы собранной конференции Киевской духовной академии за 1864 г. Копия [Машинопис] // ІР НБУВ. Ф. 175. № 59/12. Арк. 1168–1195. (28 арк.) Журнал 4 мая. Арк. 1176.

⁵ Там же. Журнал 19 мая. Арк. 1178–1179.

⁶ Никольский М. В. Наша библейская наука // Православное обозрение. 1875. Т. 2. № 2. С. 185.

чатку переважно популярне⁷. Став автором низки зразкових семінарських посібників для освоєння біблійних книг: «Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета» (1871), «Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета» (1871); «Руководство к изучению Псалтири» (1879), «Руководственное пособие к пониманию Псалтыри» (1882)⁸. Ці посібники, за відгуками одного з найшановніших біблієзнавців КДА, професора С. М. Сольського, демонстрували «бажання перейти від простого викладу предмета до його наукової обробки», були такими, що «служують найкращим вираженням спрямування цієї науки в наших семінаріях і разом з тим вказують спосіб вивчення самого предмета»⁹, до того ж вирізняючись «простотою викладу та популярним методом роз'яснення»¹⁰. Вирізняючись гідним науковим рівнем і водночас простотою та ясністю викладу, ці посібники з вивчення книг Біблії, неодноразово перевидані, набули визнання й поширення не лише в Києві, але й в інших православних духовних семінаріях останньої чверті XIX ст.

У київському духовно-академічному журналі «Труды Киевской духовной академии» Х. Орда, знавець грецької, англійської, французької, німецької мов, певний час опікувався наповненням розділу іноземної бібліографії, публікуючи змістовні «Обозрения иностранной духовной литературы»¹¹. Значною мірою завдяки йому цей орган київської богословської періодики вже з 1860-х рр. став важливим засобом входження до європейського духовного й інтелектуального простору, виявляючи «примітні твори іноземної богословської літератури»¹².

Свій перший перекладацький та критико-аналітичний досвід Х. Орда набув ще під час навчання у КДА, переклавши з німецької мови працю

⁷ Михаил (Лузин), еп. Столетие из истории толкования Библии у нас в России // Годичный акт МДА 1 октября 1877. М., 1878. С. 26.

⁸ Орда Х. М. Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета. К., 1871. [2], II, 178 с.; Його ж. Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета. К., 1871. [4], 244 с.; Його ж. Руководственное пособие к пониманию Псалтыри. К., 1882. II, IV, 347 с.

⁹ Сольский С. М. Библиографические заметки: «Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета», К., 1871; «Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета», К., 1871 // Труды Киевской духовной академии (далі — ТКДА). 1871. № 8. С. 432, 440–441.

¹⁰ Сольский С. М. Библиографические заметки: «Руководственное пособие к пониманию Псалтири» свящ. Х. Орда, К., 1882 // ТКДА. 1883. № 6. С. 366.

¹¹ Орда Х. М. Обзорение иностранной духовной литературы // ТКДА. 1864. № 10. С. 215–260; 1865. № 3. С. 439–476; Його ж. Библиографические заметки о некоторых французских духовных журналах // ТКДА. 1864. № 12. С. 731–782; Його ж. Богословские и церковные немецкие журналы // ТКДА. 1865. № 5. С. 94–108; № 7. С. 365–388;

¹² Сольский С. М. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени // Православное обозрение. 1869. Т. 1. № 6. С. 815–816; Корольков И. Н. Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной Академии» (1860–1879) [Продолжение] // ТКДА. 1881. № 7. С. 338.

відомого протестантського богослова Ф. Шаффа, опубліковану в часописі «Труды Киевской духовной академии» за 1861 р.¹³ Ця праця, що містила виклад поглядів західних шкіл, у т. ч. раціоналістичних, на церковну історію, продемонструвала, втім, не лише перекладацькі здібності молодого богослова, але і його здатність до серйозного аналізу та критичної оцінки різноманітного в ідейному та методологічному відношенні матеріалу. І далі він робив переклади значущих у богословському чи бібліологічному відношенні закордонних праць¹⁴.

Тож не випадково в численних статтях і бібліографічних оглядах західної богословської та біблієзнавчої фахової літератури Х. Орда приділяв значну увагу критиці раціоналізму у витлумаченні Біблії та церковної історії (зокрема, поглядів французького дослідника Е. Ренана та його праці «Життя Ісуса»¹⁵); утверджував супранатуралістичне, провіденціалістське, теїстичне розуміння сутності історичного процесу й еволюції релігійних форм. Критика богословського раціоналізму у витлумаченні Біблії та церковної історії зробила його одним із родоначальників і яскравих представників київської біблійно-апологетичної традиції.

Тому цілковито логічною стала поява апологетичного твору Х. Орди «За веру и против неверия»¹⁶, в якому автор здійснив загальнодоступний виклад основних засад православного віровчення, спираючись на свідчення церковної традиції та кращих апологетів, у т. ч. й західних. Спирався Х. Орда на західних апологетів і раніше, з метою вдосконалення бібліологічної освіти, адаптуючи іноземний досвід для православної аудиторії¹⁷. Прагнення київського богослова-апологета шукати ідейних та методологічних спільників серед західних авторів цілковито виявляло загальну тенденцію богословського поступу в тодішньому православному духовно-академічному середовищі¹⁸.

Нарешті, як вихованець культури духовно-академічної та діяч культури духовно-семінарської, як церковний педагог, Х. Орда віддавав належ-

¹³ История церковной истории (из Geschichte der apostolisch. Kirche, von Philipp. Schaff. Aufl. 2. Leipz. 1854) / пер. Х. Орда // ТКДА. 1861. № 6. С. 200–238; № 8. С. 439–471; № 11. С. 279–316.

¹⁴ Когда написаны наши Евангелия (исследование К. Тишендорфа) / Пер. Х. Орды // ТКДА. 1865. № 10. С. 185–236; Ците В. Земная жизнь Господа Спасителя нашего Ииуса Христа. Пер. с нем. под ред. Х. М. Орды. К., 1867. [4], XXVIII, 551 с.

¹⁵ Орда Х. Апологетическая и полемическая литература на Западе против сочинения Эрнеста Ренана «Vie de Jesus» // ТКДА. 1864. № 9. С. 71–160.

¹⁶ Орда Х., свящ. За веру и против неверия, или Общепопятная защита главных оснований христианского вероучения. Составлено по лучшим апологетам. К., 1879. 103 с.

¹⁷ Орда Х. Руководитель к толковому чтению Библии, составил по Прохнову. Приложение к Воскресному Чтению. К., 1872.

¹⁸ Golovashchenko, Sergiy. «Biblical Studies at the Kyiv Theological Academy (19th — early 20th Centuries): The Results and Prospects of the Research» // Kyiv-Mohyla Humanities Journal 2 (2015): 11–30. Accessed 05 October, 2015, doi: 10.18523/КМНН51019.2015–2.11–30, p.20.

не практично-пастирській справі, готуючи спеціальні матеріали для фахового вишколу православних священників¹⁹.

4 серпня 1883 р. розпочався новий етап духовного та церковного життя Х. Орди: він прийняв чернецтво з ім'ям Іриней (чин постригу було звершено митрополитом Київським і Галицьким Платоном (Городецьким)). Ухвалою Святішого Синоду від 24 серпня (09 вересня) 1883 р. був призначений на посаду ректора Київської духовної семінарії і піднесений до сану архімандрита. Того ж року, вже як досвідчений педагог та ректор семінарії, архімандрит Іриней очолив Київську єпархіальну училищну раду.

Активна науково-літературна та педагогічна діяльність архім. Іриней була поцінована церковним керівництвом та визначила його подальшу архієрейську кар'єру. 2 квітня 1888 р. він був призначений на посаду єпископа Уманського, другого вікарія Київської єпархії; чин хіротонії звершено 9 травня 1888 р. в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври. Згодом єп. Іриней посідав цілу низку архієрейських кафедр: з 12 липня 1890 р. він — вікарний єпископ Чигиринський; з 19 грудня 1892 р. призначений єпископом Могилівським і Мстиславським. У подальші роки Іриней — єпископ Тульський і Бельовський (з 17 липня 1893 р.), Подільський і Брацлавський (з 2 листопада 1896 р.), Катеринбурзький та Ірбітський (з 29 березня 1900 р.), Орловський і Севський (з 28 березня 1902 р. до кінця життя).

На архієрейських посадах Іриней виявив себе ревним пастирем та енергійним церковним адміністратором. У ввірених йому єпархіях уся його діяльність була «проникнута турботами про духовенство, паству та школи»²⁰. Впорядковував парафіяльне життя, діяльність представницьких церковно-адміністративних органів: єпархіальних рад та зборів. Вдосконалював за «київськими зразками» богослужбові звичаї (особливо в царині літургійного читання та співу).

Приділяв особливу увагу морально-дидактичному спрямуванню служіння парафіяльних священників, подаючи власний приклад живого пастирського слова. Був відомим і заслужено шанованим проповідником, чий повчання і промови, надруковані у церковній періодиці, окремими брошурами та збірниками, вирізнялися життєвістю, глибоким змістом і виразною художньою мовою²¹.

¹⁹ Орда Х. М. Пастырская жизнь по воззрениям Вселенской Церкви. Сост. по Х. Ф. Гольцварту. Вып. 1. К., 1868. [2], IV, 115 с.; Його ж. Опыт курса практического руководства для пастырей. Вып. 1. Ч. 1.2-е изд. К., 1872. 100 с.

²⁰ Преосвященный Ириней, епископ Орловский (Некролог) // Прибавление к Церковным Ведомостям. 1904, 17 апреля. № 16. С. 589.

²¹ Поучения преосвященнейшего Ириней, епископа Могилевского и Мстиславского, сказанные в г. Могилеве. Могилев, 1893. [2], 45 с.; Поучения Ириней, епископа Подольского и Брацлавского, сказанные в 1897 году. Каменец-Подольск, 1898. 83 с.; Поучения Ириней, епископа Екатеринбургского и Ирбитского. Екатеринбург, 1901, [1], IV, 364 с.

Систематично й ревно опікувався початковою церковною освітою; поширював народну просвіту, особливо жіночі школи — проголошуючи особливу роль жінки як провідниці сімейного виховання. «Школа, це рідне дитя Церкви та її природна спільниця у справі повчання, була улюбленим духовним чадом владики, особливо церковна школа, як найближча до Церкви за своїм духом і призначенням»²². Є автором неодноразово перевиданих (у т. ч. протягом останніх десятиліть) популярних праць із християнської педагогіки²³.

Досвідчений ще з київських часів редактор і видавець, єп. Іриней приділяв увагу підвищенню рівня місцевої церковної періодики, насамперед «Єпархіальних відомостей». Водночас його досвід вченого-дослідника втілювався у прагненні поліпшити роботу єпархіальних колекцій церковних старожитностей. Дбав про відродження церковних братств, місіонерської справи та благодійництва, яким займався особисто. Був членом Комісії з організації Товариства ревнителів Православ'я та благочестя.

Упродовж багаторічної педагогічної діяльності та церковного служіння мав численні відзнаки. Був нагороджений, зокрема, орденами Св. Анни I ступеня (15 травня 1891 р.) та Св. Володимира II ступеня (15 травня 1896 р.). Але чи не найважливішими стали відзнаки, отримані від академічного середовища. За заслуги в розбудові богословської науки й духовної школи обраний почесним членом Київської (1897 р.) та Казанської (1898 р.) духовних академій. Промовистим є відповідне рішення Ради КДА від 19 березня 1897 р., підтверджене Указом Св. Синоду від 7 травня 1897 р. Так обґрунтовувався там мотив обрання єп. Іриней почесним членом академічної спільноти: «Беручи до уваги його вчено-літературні твори, які зробили відомим його ім'я ще в бутність викладачем і ректором Київської семінарії та були вміщені в нашому академічному журналі, — зважаючи на його живе й діяльне співчуття духовній просвіті, його ревну дбайливість про благо та процвітання духовно-учбових закладів, довірених його архіпастирському піклуванню та керівництву»²⁴.

Останні роки життя єп. Іриней були насичені архієрейсько-пастирськими справами, він здобув гідну академічну оцінку своєї богословсько-апологетичної та церковно-педагогічної діяльності. Але на-

²² Пресвященный Ириней, епископ Орловский (Некролог) // Прибавление к Церковным Ведомостям. 1904, 17 апреля. № 16. С. 588.

²³ О православном воспитании детей. Павловск, 1994. 78 с.; Поучения Ириней, епископа Екатеринбургского и Ирбитского о религиозном воспитании детей. М., 1995. 59, [2] с.; О воспитании детей. М., 2007. 128 с.; Пустите детей приходит ко Мне... Поучения о религиозном воспитании детей. М., 2013. 128 с.

²⁴ Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной Академии за 1896–1897 уч. год. 1897 года 19 марта // ТКДА. 1897. Т. 3. Приложение. С. 125.

пружена багаторічна праця вочевидь підірвала його сили. Архіпастир раптово помер від паралічу серця на 67-му році життя в місті Орел. Був похований біля південної стіни храму Успіння Пресвятої Богородиці Свято-Успенського Орловського чоловічого монастиря, на архієрейському обійсті. У 1920-ті рр. поховання Іриней та інших похованих там архієреїв було сплюндровано й пограбовано; у 1980 р. було знищено і самий храм. Лише на початку 1900-х рр. останки Іриней були віднайдені в ході будівельних робіт, а в 1994 р. перепоховані на території монастиря.

У пам'яті сучасників еп. Іриней закарбувався як мудрий душпастир, людина неабияких інтелектуальних здібностей та активний діяч. Як ієрарх він був «людиною незвичайного розуму та невичерпної енергії», яка «усюди проявляла кипучу і плідну діяльність, залишаючи глибокий слід своєї праці». Як богослов та духовний письменник він виявився «неабияким діячем», чие ім'я посіло «не останнє місце в історії російської духовної літератури»²⁵.

Еп. Іриней транслиував академічні традиції вивчення Біблії на ґрунт середньої ланки церковної освіти — як ректор Київської духовної семінарії, як автор перших зразкових підручників та посібників. Він належав до цілої когорти кліриків — вихованців КДА, які власним життєвим досвідом добре продемонстрували входження до «академічного» простору раціонально організованої теологічної «школи». Це значно розширило традиційне поле діяльності священника чи монаха (літургія, проповідь або моральна настанова). Ці вчені клірики торували пошук саме православної «біблієзнавчої ідентичності» на підставі засвоєння європейського досвіду. Кожен із них долав традиційний образ православного монаха чи архієрея як «благочестивого ігноранта», котрий цурається «розумності» заради «благочестя», уникає науки заради вірності святоотцівським думкам.

Академічна освіта ставала для них найміцнішим підґрунтям праці богослова і церковного апологета, а клірик (священик, єпископ), котрий навчає біблійним та богословським знанням, активно включається до академічного дискурсу, користується з усього можливого арсеналу наукових знань і дидактичних прийомів. Іриней продемонстрував, як відбувається прилучення освічених представників православного духовенства до наукової культури. І це була не позірна «вченість», а дійсно критична інтелектуальна позиція, інтегрована до європейського культурного контексту²⁶.

²⁵ Отчет о состоянии Киевской Духовной академии за 1903–1904 уч. год // ТКДА. 1904. № 12. С. 590–591.

²⁶ Головащенко С. І. Своєрідність вітчизняного православного біблієзнавства: інституційний та біографічний виміри // Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819–1924): 36. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської наук. конф. (Київ, Національ-

*Додаток.***Бібліографічні матеріали до реконструкції життєвого й творчого шляху єпископа Іриней (Орди)²⁷:****Архівні джерела:**

Журнал засіданий конференції Київської духовної академії за 1859 год. Копія [Машинопис] // ІР НБУВ. Ф. 175. № 59/7. Арк. 990–1023. (34 арк.) Журнал 7 августа. арк. 1007;

Журнал засіданий конференції Київської духовної академії за 1861 г. Копія [Машинопис] // ІР НБУВ. Ф. 175. № 59/9. Арк. 1053–1086. (34 арк.) Журнал 2 и 4 августа. Арк. 1064, 1071;

Журнали собраний конференції Київської духовної академії за 1864 г. Копія [Машинопис] // ІР НБУВ. Ф. 175. № 59/12. арк. 1168–1195. (28 арк.) Журнал 4 мая. Арк. 1176–1177; Журнал 19 мая. Арк. 1178–1179;

[Дисертація Х. Орди] ІР НБУВ. Ф. 304. — Дисертаційний. № 252; [Формулярний список]. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 4060.

Опубліковані джерела:

Преосвященный Ириней, епископ Подольский и Брацлавский // Подольские Епархиальные Ведомости. 1896. № 50. С. 1097–1110;

[Рішення Ради КДА про обрання єп. Іриней почесним членом КДА]: Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной Академии за 1896–1897 уч. год. 1897 года 19 марта // ТКДА. 1897. Т. 3. Приложение. С. 125;

[Указ Св. Синоду про затвердження цього рішення]: Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной Академии за 1896–1897 учебный год. 1897 года 10 июня // Там само. С. 135–136;

Преосвященный Ириней, епископ Екатеринбургский и Ирбитский // Екатеринбургские Епархиальные Ведомости. 1900. № 8–9. Отдел неофициальный. С. 214–223;

Отчет о состоянии Киевской Духовной академии за 1903–1904 учебный год // ТКДА. 1904. № 12. С. 590–592;

Памяти преосвященного Ириней, епископа Орловского и Севского // Орловские Епархиальные Ведомости. 1904. № 16. Отдел неофициальный. С. 383–391; № 17. Отдел неофициальный. С. 407–410;

Преосвященный Ириней, епископ Орловский (Некролог) // Прибавление к Церковным Ведомостям. 1904, 17 апреля. № 16. С. 586–589;

ний університет «Києво-Могилянська академія», 30 червня 2016 р.) / Упоряд. і відп. ред. М. Л. Ткачук. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 66–67.

²⁷ Автор виявляє ширю вдячність проф. М. Л. Ткачук (Національний університет «Києво-Могилянська академія») за фахову допомогу у доборі бібліографічних джерел з цієї теми та за високоякісне наукове редагування його статті про єп. Іриней (Орду) до 1-го тому енциклопедії «Київська духовна академія в іменах» (К., 2015).

Руткевич П., прот. Семинарские годы (Воспоминания о Киевской духовной семинарии за 1873–1879 годы) // Киевские Епархиальные Ведомости. 1912. № 48. Часть неофициальная. С. 1133–1135.

Основні твори:

Древнейшие протестанты в Западной Церкви // ТКДА. 1862. № 7. С. 277–347;

Значение богословия в курсе университетских наук (По поводу речи Геттингера) // ТКДА. 1862. № 8. С. 471–508;

Состояние греко-восточной церкви в конце 16 и начале 17 столетия // ТКДА. 1863. № 7. С. 361–384;

Апологетическая и полемическая литература на Западе против сочинения Эрнеста Ренана «*Vie de Jesus*» // ТКДА. 1864. № 9. С. 71–160;

Обозрение иностранной духовной литературы // ТКДА. 1864. № 10. С. 215–260; 1865. № 3. С. 439–476;

Очерк жизни св. Павла, как введение в его послания (по Биспингу) // ТКДА. 1864. № 11. С. 501–568;

Библиографические заметки о некоторых французских духовных журналах // ТКДА. 1864. № 12. С. 731–782;

Богословские и церковные немецкие журналы // ТКДА. 1865. № 5. С. 94–108; № 7. С. 365–388;

Греческое духовенство в Палестине (из *Revue de Theologique*) // ТКДА. 1865. № 5. С. 109–126;

Пастырская жизнь по воззрениям Вселенской Церкви. Сост. по Х. Ф. Гольцварту. Вып. 1. К., 1868. [2], IV, 115 с.;

Беседа о книге пророка Ионы. К., 1870;

Беседа псаломщика с грамотными прихожанами о Псалтири: О надписании псалмов // Руководство для сельских пастырей. 1870. № 43, 49, 52;

Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета. К., 1871. [2], II, 178 с.; [Те саме, доп. і випр.]: К., 1871. [2], 217 с.; К., 1873. [2], 217 с.; К., 1881. [2], 216 с.;

Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета. К., 1871. [4], 244 с.; [2-ге вид.] К., 1873. [2], 231 с.;

Опыт курса практического руководства для пастырей. Вып. 1. Ч. 1. 2-е изд. К., 1872. 100 с.;

Руководитель к толковому чтению Библии, составил по Прохнову. Приложение к Воскресному Чтению. К., 1872;

За веру и против неверия, или Общепонятная защита главных оснований христианского вероучения. Составлено по лучшим апологетам. К., 1879. 103 с.;

Руководство к изучению Псалтири: Вып. 1. Киев, 1879;

Руководственное пособие к пониманию Псалтыри. — К., 1882. II, IV, 347 с.; [Те саме:] М.—СПб., 2000;

Поучения преосвященнейшего Иринья, епископа Могилевского и Мстиславского, сказанные в г. Могилеве. Могилев, 1893. [2], 45 с.;

Поучения Иринья, епископа Подольского и Брацлавского, сказанные в 1897 году. Каменец-Подольск, 1898. 83 с.;

О свободе веры // Вера и Церковь. 1900. Кн. 9. С. 533–542;

Поучения Иринья, епископа Екатеринбургского и Ирбитского. — Екатеринбург, 1901, [1], IV, 364 с.;

Кормчая книга по морю житейскому: Поучения. М., 1994. 335 с.;

О православном воспитании детей. Павловск, 1994. 78 с.;

Поучения Иринья, епископа Екатеринбургского и Ирбитского о религиозном воспитании детей. М., 1995. 59, [2] с.;

О воспитании детей. М., 2007. 128 с.;

Пустите детей приходиться ко Мне... Поучения о религиозном воспитании детей. М., 2013. 128 с.

Переклади:

История церковной истории (из *Geschichte der apostolisch. Kirche, von Philipp. Schaff. Aufz. 2. Leipz. 1854*) // ТКДА. 1861. № 6. С. 200–238; № 8. С. 439–471; № 11. С. 279–316;

Когда написаны наши Евангелия (исследование К. Тишендорфа) / Пер. Х. Орды // ТКДА. 1865. № 10. С. 185–236;

Ците В. Земная жизнь Господа Спасителя нашего Ииуса Христа. Пер. с нем. под ред. Х. М. Орды. К., 1867. [4], XXVIII, 551 с.; [Те саме, випр.]. К., 1867. [4], XII, XVIII, 557 с.; К., 1870. [2], VI, XVI, 530 с.; К., 1874. [2], XIV, 427 с.; К., 1882. [2], VI, XVI, 472 с.;

О'Рейлли О. Мученики Колизея. Очерки из истории римского амфитеатра. К., 1875. — [2], II, 356 с.;

Толковая Псалтирь Евфимия Зигабена (греческого философа и монаха): Изъясненная по святоотеческим толкованиям / пер. с греч. Х. Орды. К., 1883. 420 с.

Література про нього:

Сольский С. М. [Рец. на кн.] Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета. К., 1871; Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета. Изд. 2-е доп. и испр. К., 1871 // ТКДА. 1871. № 8. С. 431–444;

Він же. [Рец. на кн.] Руководственное пособие к пониманию Псалтыри. Сост. преподаватель Киевской духовной семинарии свящ. Х. Орда. К., 1882 // ТКДА. 1883. № 6. С. 366–368;

Никольский М. В. Наша библейская наука // Православное Обозрение. 1875. Т. II. № 2. С. 185;

Михаил (Лузин), еп. Столетие из истории толкования Библии у нас в России // Годичный акт МДА 1 октября 1877. М., 1878. С. 26;

Корольков И. Н. Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной Академии» (1860–1879) // ТКДА. 1882. №9. С. 109, 118–119;

Орда (Ириней, в мире Харисим) // Энциклопедический словарь (Брокгауза и Ефрона). СПб., 1897. Т. 22 (43). С. 116;

Мануил (Лемешевский), митр. Русские православные иерархи периода с 1893–1965 гг. / В 6-ти т. Эрланген, 1979–1988. Т. 3. С. 49–52;

Русские писатели-богословы. Вып. 2-й. Исследователи и толкователи Священного Писания. Библиограф. указатель. М., 1999. С. 103–107;

Головащенко С. І. Дослідження та викладання Біблії в Київській духовній академії ХІХ — початку ХХ ст.: Монографія. К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2012. 356 с., іл. С. 152, 198, 200–201.

Його ж. Ириней (Орда Харисим Михайлович) // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: Енциклопедія: в 2-х т. / Упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук; відп. ред. В. С. Брюховецький. Т. 1: А — К. К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2015. 740 с.: іл. С. 600–603.

Його ж. Своєрідність вітчизняного православного біблієзнавства: інституційний та біографічний виміри // Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819–1924): Зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської наук. конф. (Київ, Національний університет «Киево-Могилянська академія», 30 червня 2016 р.) / Упоряд. і відп. ред. М. Л. Ткачук. К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2016. 236 с. С. 56–72.